

Bir mydar ederlik garyplyk: «Ölmek mesele däl, ýaşap bolmazlyk gorkunç»

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Bir mydar ederlik garyplyk: "Ölmek mesele däl, ýaşap bolmazlyk gorkunç" ÝÜZÜP BOLÝAN ÝAŞAÝYŞ ÝA-DA BIR MYDAR BAR GARYPLYK: «ÖLMEK MESELE DÄL, ÝAŞAP BOLMAZLYK GORKUNÇ»

Illýustrasiýa: Dilşan Çandragupta

Syr diýeniň tor ýaly – deşiginden biri ýyrtylsa, biraz wagtdan soň hemme ýeri ýyrtylýar. Almazlar diňe gara ýeriň garaňkylygynda, hakykatlar diňe aň-düşünjäniň çuňlugynda bolýar.

Ruhy sarsgyn bilen deňeşdirende bir şäheriň sarsgyny dagy nämemiş? Adam jemgyýetden has çuň bolýar...

Iň kyny-da şu: Ölmek mesele däl, ýaşap bilmezlik gorkunç!

* * *

Wiktor Gýugo «Wiktor Gýugodan durmuş sapaklary kitabyňyň düşündirişi» kitabynda şeýle diýýär: «*Örän täsirli, soňy-da örän gynançly. Pikir etseňizläň, «ýaşap bilmezlik» diýen zat bar we bu ölmekden has beter!*»

Näme üçin şu setirleri ýadyňa saldyň diýýän bolsaňyz, «itenek-çomanak bolup ýetde-gütdelikde» ýaşaýan dünýämiziň indi ne

duzy-tagamy galdy, ne keýpi-sapasy.

Õñler duzy-tagamy bolupdyrmy, bilemok welin, dogrymy aýtsam ind-ä hiç zat ýadyma-da düşenok, ýöne maña-ha hemme zady öz bolşy ýaly «ugruna kowup» ýören ýaly bolýarys. Onuň adyna-da «bir mydar bar» diýen ýaly owadan at tapypdyrys. Aslynda «çydamazça däl», «oňuşmazça däl», «oňnut edip boljak», «munça bolsa, şükür edibermeli» diýen atlary-da tapybermeli.

Şoň üçinem men özümiň «wiktorçydygymy» boýun alýaryn! Men eýýäm näçe wagt bäre dünýä ilatynyň esasy nesli bilen bir hatarda ýurdumyzyňam «bir mydar bar garyp durmuşa» iterilýändigini pikir edýärim. Hemme zat kynlaşyp barýar.

Munuň alamatlaryny gözledim we tapdym: Agzy hyryn-dykyn adamly, uzyn-uzyn nobatly supermarketler, azyk dükanlary!

Hut şolar-da. Nämüçin şeýle netijä gelenimi aşakda düşündirjek. Häzirlilikçe adam başyna düşýän girdeji bilen deňlik düşünjesini dörjeläsim gelýär.

Matematikada, belkäm, gündelik durmuşda-da deňlik öz hökümini ýörederden ejiz gelýär.

Matematika we deňlik diýen zadyň, belki-de, bilim nukdaýnazaryndanam ähmiýeti bar, emma biziň durmuşymyzda hakykatyň kesişýän sepgidi ýok, diňe ritoriki taýdan manysy bar diýip bileris.

Dünýäde indi gepi köp çykýan «Oxfam» halkara haýyr-sahawat guramasy tarapyndan çap edilen soňky maglumatnama biziň dykgatymyza diňe «ýüzümjzi ýere saldy» diýip boljak ykdysady kartinalaryň birini ýetirýär.

Maglumatnama diňe soňky iki ýylda öňe çykan 42 trillion dollara barabar baýlygyň üçden iki bölegine golaýynyň dünýäniň ilatynyň iň baý hasaplanýan 1%-lik gatlagyna gidýändigini görkezýär.

Angliýada ýerleşýän guramanyň «Baýlaryň diri galmagy» atly maglumatnamasynda gürrüňi gidýän paýyň 99%-niň tutýan mukdarynyň iki essesine golaý.

Maglumatnama görä öte baýlar 2021-nji ýylyň ahyryna çenli 26 trillion dollaryň eýesi boldy. Bu görkeziji 2020-nji ýyldan bäre gazanylan jemi baýlygyň 63%-ne barabar.

Galan 37%-lik bölegi bolsa beýleki 99%-lik gatlagyň jübüsine

girdi.

Maglumatnamada milliarderleriň jemi baýlygynyň 2020-nji ýyldan bäre günde 2,7 milliard artýandygy, muňa derek azyndan 1,7 milliard işçiniň inflýasiýanyň nyrh gymmatlaşygyndan ozan ýurtlarynda bolýandygy hasaba alyndy.

Ýagdaý hakykatdanam ýaramaz. Bulary okandan soň-a «dostum, nämüçin ýaşap ýörüs?» diýibem bileris. Ýa-da käbirleriňiz «Hernä, Türkiýede ýaşayan ekenik» diýenem bolmagy ahmal, ýöne diýmäň. Bizde-de ýagdaý öwerlikli däl.

«World Inequality Lab» tarapyndan taýýarlanan dünýä boýunça 2022-nji ýylyň deňsizlik maglumatnamasynda iň köp gazanýanlaryň 10%-niň bir ýyldaky ortaça girdejisi iň az gazanýan 50%-lik ilatdan 23 esse köp.

Bu görkeziji Türkiýäniň hem Braziliýa, Meksika, Hindistan ýaly ýurtlar bilen birlikde dünýäde adam başyna düşýän girdeijiniň adalatsyz paýlaşylýan ýurtlaryndandygyny görkezýär.

«23 näme?» diýip bilersiňiz. Maýkl Jordanyň legendar köýnekçesiniň belgisi däl, deňsizligiň eseme-esse görkezijisi!

Bu 23 esse deňsizligiň görkezijisi uzyn-uzyn nobatly supermarketler diýipdim. Nämüçin şular ýaly köpeldiler? BIM, ŞOK, A101 we ýene nijemeleri... Hem täzeleri, hem öňden işläp gelýänleri kömelek ýaly köpelyär.

Häzirki wagt pudak boýunça 42 müň sany skidka marketi işleýär we bularyň sany soňky 10 ýylda 395% artyp, pudak paýlary 79%-e ýetdi.

Öňümizdäki baş ýylyň dowamynda 13 müňden gowrak täze dükan açylmagyna garaşylýar. Munuň özi 55 müňe ýetirmegi aňladýar. Bu grafikde zynjyrmaketleriň bölekleýin azyk söwdasyndaky paýy 85%-e ýetmegine garaşylýar.

Zynjyrlary üzüm-üzüm eden marketler!

Ýoluň ugruny syryp barýan welin, niräme seretsem zincir market. Müňlerçesi, on müňlerçesi bar. Köpüsi üç harply, olary görsem jyn urana döňärim!

Nädip bolmasyn? Bir adamyň 11 müňden gowrak dükany bar, beýlekisiniň 9 müň 611. Olaryň yzyndan ýetip barýan üçünji biriniň bolsa 9 müň 523 dükany bar. Olaryň yzyndaky dükan sany

bolsa 2022-nji ýyldan bäri 2843 sany. Bulardan başga-da ýene on münlerçesi bar.

Kenardaky çägeler ýaly köp, bärde olaryň olaryň zähmetkeş medeniýetini kül-uşak edendigi ýa-da gündelik durmuşa nähili täsir edýändigini, negözel käbir nusgalyk medeni öwüşginleri deformirländigini hakda söz açjagam däl.

«Bakgal agalara» taý geljek zat ýokdy, olar durmuşyň hakyky aktýorlarydy. Zerurlygymyza görä alýandygymyza ynanyan ynamly nokatlardy. Bakgaldan hemme zadyň täzesini alardy. Ol wagtlar himiki garyndylar goşulan azyk önümleri ýokdy, hiç kim artykmaç zat öndürjek bolup durmazdy. Näme alsak, dadyp alardy. Süýt hakykydy, gatyk hakykydy, ýumurtga hakykydy, gözüň ýagyny iýip barýan köne we täze peýnirler hakykydy.

Hawa, bular dogry, ýöne häzir gürrüň bu hakda däl. Gürrüňimiz zynjyrmaketleriň edýän işi, bu marketler nähili iş edýär?

Aýlap-dolap durman, gönimi aýdaýyn. Has arzan bol önümleri tapyp satýan bu marketler arkaly satyn alma-sarp etme güýjümüz barha artýan ýaly duýulýar.

Bärde-de ara bu arzanlaşyk marketleriniň mentaliteti girýär. Ýene bir gezek nyrha dahylly çemeleşmeli faktorlar ulanylýar.

Bir market içindeki yüzbinlerce ürün içindeki bazı ürünler «öňe çykarylan» biçüwde arzan kesgitlenýär. Bular iň köp sarp edilýän önümlerden ybarat we bu strategiýa marketleriň ähli önümlerini «ýalaňaçlap» berýär. «Hamala bolaýmaly zat ýaly» düşünje emele getirilýär.

Arzanlaşyklar aýlyk, hepdelik kataloglar arkaly müşderide yzygiderli gyzyklanma mehanizmi döredilýär we söwda merkezleriniň giňden ýaýranlygy bilen bu marketler müşderileri özüne ýüpsüzje daňýar.

Bu esasy käbir önümlere bolan zerurlyk toparlarynyň arzanlygyny nädip üpjün edýärler eýse? Ýa-da arzançylyk pikirini?

Satylan zapas ölçegi köp, sürüm ýokary bolýaram welin, bu marketler tebigy ýagdaýda her galamdan örän köp mukdarda satyn alýar we ýokary mukdardaky satyn alşyk ýurduň içindeki we daşyndaky arzanlaşyk marketleriniň iň esasy artykmaçlygydyr. Şuny aýdaýyn.

Bulam puluň gymmatyna tokunyp, satyn alyş güýjümüzü ýokarlandyrýar. Aýdypdyk, aýratynam iň köp sarp edilýän «düypli zerurlyk maddalary» hamana şol bahadanmyş ýaly pikiri döredýär. Aslynda munuň özi inflýasiýany belli bir derejede «şol wagt ölçegi» üçin döwmek ýaly bir zat.

Inflýasionistik şertlerde pes çykdajyly zapas mümkinçiligi ululykly satuwynyň getiren bäsdeşlik artykmaçlygy, ölçeg ykdysadyýetiniň ýüzi, özümiziň ýokary hilli diýýän hili pes önümleriň köplügi, önümleriň dürli-dürliligi, ýygjam bölümleşme we beýleki parametrler satyn alyş güýjüni hakyky we emeli ýagdaýda artdyrýar. Bu marketleriň esasy funksiýasy-edýän işi şundan ybarat bolup görünýär.

Ölçeg ykdysadyýetinden gurşaw ykdysadyýetine oýlanşykly çäre: Kömelek ýaly köpeliýän marketler! Üstesine bu zynjyr marketler dine ölçeg ykdysadyýetine däl, gurşaw ykdysadyýetine gönükdiler. «Ölçeg ykdysadyýetiniň» ýerini «gurşaw ykdysadyýeti» eýeledi. Islendik pursat üýtgäp duran we köp dürli harytlar çalt dolanşyga girýär. Dürli hilli, dürli nyrhly birmeňzeş önüm satuwy, soňky wagtlarda düşen satyn alma mümkinçiligine, çalt üýtgeýän moda, çalt sarp ediş meselesine şu marketler jogap berýär. Ýagny, näme bolýar? Ýüz dürli wafliniň iň arzanyny, iň ýeňilini, iň az şokoladlysyny, tüwiniň ownugyny, noýbanyň dermasonyny, zeýtunyň ezilenrägini tapyp alýarsyň, şol marketiň sebeti ýa-da şugünki torbasy şeýleräk görnüşde dolýar.

Çigit önümçiliginde önüme we paýlaşyk toruna baýlyk goşup biljek mahabatly upakowkalar, haý-haýly dükanlar we saýlama markalardan uzak durulýan başga hili arzançyllyk ritorikasy emele getirilýär.

Esasynda sadalyk, tygşytlylyk we giňden ýaýran aýratyn marka dolanşygy bolan bu düşünje: pes kwadrat metrli dükanlar bilen maddy artykmaçlygy gazanýar.

Hem aslynda sistema hemişeki ýöreyşi ýaly şeýle ýöräp dur, ýöräp dur...

• Soňlama

Wiktor Gýugo bilen başladyk, Jorj Oruell bilenem gutaralyň. Onuň «Haýwanat bagy» diýen kitabynda şeýle diýilýär:

«Şujagaz gysga ömrümüzizi garyplykda, ertirden agşama çenli hars urup işläp geçirýäris. Dünýä inenimizden soň iýmäge ölmez-ödi iýmit beren bolýarlar, ýaşap ýörenlerimizi tä jany çykýança işledýärler, işlerine ýaramsyz ýagdaýa gelenimizde-de, aýylganç rehim-şepagatsyzlyk bilen ýatdan çykarýarlar».

Her niçik-de bolsa, dünýäniň J.Oruelliň sypatlandyryşy ýaly gitmejegi-hä anyk. Emma garyplygyň hötdesinden pelsepe satybam gelip bolmaýar. Ony soňuna doly çykmadyk ýagdaýymyzda, deňlige ýakynlaşmasak jemgyýet sosiologiýasy hiçem deňleşmeýär.

Ýeke-täk maksat garyplygyň ähli görnüşiniň hemme ýerde soňuna nokat goýmak bolmaly.

Professor Ugur BATY / @ugurbati
Duşenbe, 27.03.2023 ý. Publisistika